

Schade door Vossen
(*Vulpes vulpes*) en andere
roofdieren aan huisdieren

Milieubiologen van de Rijksuniversiteit Leiden: 'Schade aan huisdieren door Vossen en andere roofdieren gemakkelijk te verminderen met behoorlijke huisvesting'

Roofdieren kunnen in bepaalde gevallen aanzienlijke schade toebrengen aan allerlei pluimvee dat mensen buitenshuis voor hun plezier houden. Per seizoen heeft echter slechts één op de tien bezitters van deze huisdieren roofdierschade aan zijn vogels. Vooral Vossen zouden hiervoor verantwoordelijk zijn: tweederde van alle schadegevallen bij kippen en 85% van de schadegevallen bij ander pluimvee wordt door de gedupeerden aan de Vos toegeschreven. Toch treedt in gebieden waar géén Vossen voorkomen, maar wel andere roofdieren aanwezig zijn (zoals Wezel, Hermelijn en Bunzing), even vaak schade op. Ook in die gebieden heeft namelijk ongeveer één op de tien bezitters van kippen en ander pluimvee per seizoen last van schade. Bij andere huisdieren (katten, honden, konijnen, schapen, geiten en cavia's) is vrijwel nergens schade door roofdieren gemeld.

Deze resultaten staan in het rapport 'Schade door Vossen en andere roofdieren aan huisdieren' dat is geschreven door milieubiologen van de Rijksuniversiteit Leiden. Het rapport bevat de resultaten van een enquêteonderzoek dat werd uitgevoerd in opdracht van de Directie Natuur-, Milieu en Faunabeheer van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Duizenden enquêtes werden verspreid op de Veluwe (waar reeds lang Vossen voorkomen), in de duinstrook van Noord- en Zuid-Holland (waar sinds kort weer Vossen voorkomen) en op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden en in westelijk Noord-Brabant (waar (nog) geen Vossen voorkomen).

Volgens de opstellers van het rapport kan de kans op schade aan huisdieren heel eenvoudig worden verkleind door voor een behoorlijke huisvesting te zorgen. Dat bepaalt namelijk vooral de kans op roofdierschade.

Veel mensen laten hun huisdieren 's nachts los rond hun huis lopen waardoor ze de grootste kans op schade hebben. In die situaties komt bij kippen per seizoen één op de vijf keer schade voor en bij ander pluimvee één op de vier keer.

Ook als roofdieren het pluimvee wél kunnen bereiken, maar de vogels vervolgens niet of nauwelijks aan hun belager kunnen ontkomen (bijvoorbeeld in een hok dat niet is afgesloten), treedt nogal wat schade op: bij kippen per seizoen één op de tien keer en bij ander pluimvee ongeveer één op de twintig keer.

De beste bescherming biedt een huisvesting waarbij roofdieren slechts met moeite bij huisdieren kunnen komen én waaruit de huisdieren ook nog kunnen ontsnappen. Dat geldt bijvoorbeeld voor een ren zonder gaas of planken erop of een afgesloten hok waar roofdieren zich niet in kunnen graven. Bij die huisvesting komt bij kippen en ander pluimvee per seizoen ongeveer één op de twintig keer schade voor.

De meeste slachtoffers vielen

als de vogels niet aan hun belagers konden ontsnappen. Regelmatig werden dan alle vogels doodgebeten. Onder de loslopende kippen en pluimvee vielen per schadegeval de minste slachtoffers, vaak zelfs maar één vogel per keer.

In de duinen van Noord- en Zuid-Holland werd veel vaker schade aan kippen en ander pluimvee gemeld dan op de Veluwe. Uit het onderzoek bleek echter dat de mensen in de duinen hun dieren veel vaker los lieten lopen dan op de Veluwe. In de duinstrook kwam behoorlijke huisvesting beduidend minder voor.

In de enquête werd aan de houders van huisdieren met schade door roofdieren ook gevraagd hoe vervelend zij de geleden schade vonden. Bijna driekwart van de gedupeerden vond de schade aan hun huisdieren inderdaad 'vervelend', vooral omdat ze hun dieren niet meer vrij konden laten loslopen, maar ook omdat ze gehecht waren aan hun dieren.

Minder dan een kwart van de kippenhouders en nog geen tien procent van de houders van ander pluimvee was bereid enige schade te accepteren.

Van de kippenhouders bleek éénderde bereid maatregelen te nemen om de schadekans te verkleinen en van de houders van ander pluimvee één op de tien.

Mensen met een schadegevoelige huisvesting van hun huisdieren waren overigens niet meer bereid schade te accepteren of maatregelen te nemen dan mensen met een goede beschermende huisvesting.

Omdat vooral Vossen als schadelijk werden aangemerkt, is aan de enquêteer-

boekbesprekingen

den gevraagd of zij een voorstander waren van minder Vossen in hun directe woonomgeving. Dat bleek inderdaad het geval bij diegenen met schade aan hun huisdieren. Niet-gedupeerden spraken zich in meerderheid uit voor handhaving van het huidige aantal Vossen.

■ T.J. Verstrael, G.J. de Bruijn & W.J. ter Keurs, met medewerking van M.A.W. Noordervliet: Schade door Vossen en andere roofdieren aan huisdieren. Resultaten van een enquête-onderzoek naar de schade door Vossen en andere roofdieren aan huisdieren van particulieren woonachtig op de Veluwe, in westelijk Noord-Brabant en in de duinen van Noord-Holland en Zeeland. 43 bladzijden, 4 bijlagen, 17 figuren, 6 tabellen (1990). Uitg. Milieubiologie Leiden, postbus 9516, 2300 RA Leiden. Prijs f 20,-, te bestellen door overmaking op girorekening 82 181 ten name van Rijksuniversiteit Leiden/Biologie, onder vermelding van '6-83699/0-67400 Vossenschaderapport'.

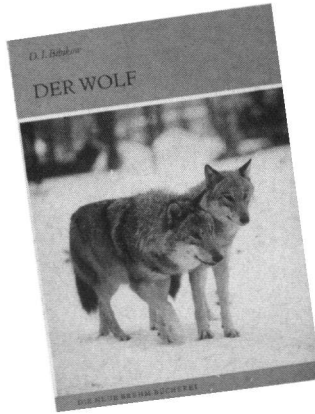

De Gems in Noordwest-Tsjechoslowakije (*Rupicapra rupicapra*)

De Gems is bekend als een bewoner van de enkele hooggebirgen. Ook in het middelgebirge in het noordwesten van Tsjechoslowakije is -net als in de Vogezen- een geïntro-

uceerde populatie aanwezig. Over de over lange tijd gedane onderzoeken en waarnemingen aan deze populatie is een monografie samengesteld die vijftien jaar geleden is gepubliceerd en onlangs in bewerkte vorm voor de tweede maal is uitgebracht.

Briedermann, L. & V. Still: Die Gems des Elbsandsteingebirges, *Rupicapra r. rupicapra*. 122 bladzijden, 67 afbeeldingen, 20 tabellen, 14,5 x 20,5 cm. Die Neue Brehm-Bücherei nr 493. A. Ziemsen Verlag, DDR Wittenberg Lutherstadt. Eerste uitgave 1974; tweede, herziene druk 1987. ISBN 37403-0041-8 (ISSN 0138-1423). Prijs: DM 14,20.

Monografie over de Wolf (*Canis lupus*)

In de bekende Oostduitse serie Neue Brehm-Bücherei heeft opnieuw een voortreffelijke monografie het licht gezien, ditmaal een uit het Russisch vertaalde monografie over de Wolf. Get grote belang van de in onze westerse ogen niet zulke heel fraai uitgevoerde boekjes uit de Neue Brehm-Bücherei is dat zij veelal een zeer omvangrijk oeuvre over een bepaald onderwerp in de slavische talen via het Duits voor West-Europa toegankelijk maken. Zo ook puilt deze nieuwe uitgave, nu over de Wolf, weer

uit van de gegevens over deze boeiende, in de vorige eeuw in Nederland en België uitgeroeide toppredator. In opeenvolgende hoofdstukken komen zaken als systematiek, intraspecifieke variatie, levenswijze, verspreiding, voortplantingsbiologie en populatiestructuur, gedrag en invloed op prooipopulaties gedetailleerd aan de orde. Net als in het westen blijkt ook in de Sowjet-Unie glasnost en perestrojka ten opzichte van de Wolven te zijn doorgebroken: de noodzakelijke rol van de Wolf ten opzichte van hoefdierprooipopulaties in weinig gestoorde landschappen wordt erkend. Voor wie -in positieve en negatieve zin- geïnteresseerd is in ongestoorde levensgemeenschappen, achtergronden voor natuurontwikkeling, of alleen maar in de diersoort Wolf is dit boek een absolute must! Wees er snel bij, want bij vorige uitgaven in de reeks Neue Brehm-Bücherei bleek bij populaire uitgaven dat deze binnen de kortste keren waren uitverkocht. Het kan daarna door het papiergebrek in de DDR wel tien jaar of langer duren voor er een herdruk verschijnt, vooropgesteld dat het überhaupt tot een herdruk komt.

Bibikow, D.I.: Der Wolf, *Canis lupus*. Uit het Russisch vertaald door G. Grempe. 198 bladzijden, 88 afbeeldingen (inclusief 45 zwartwit foto's), 10 tabellen, 100den literatuurwijzigingen, 14,5 x 20,5 cm. Die Neue Brehm-Bücherei no. 587. A. Ziemsen Verlag, DDR Wittenberg Lutherstadt, 1988 (oorspronkelijke Russische uitgave in 1985). ISBN 3-7403-0155-4 (ISSN 0138-1423). Prijs: DM 22,40.

Never Cry Wolf

Eind jaren vijftig kwamen er in het Canadese parlement klachten naar voren dat jagers

boekbesprekingen

steeds minder herten als buit mee naar huis konden nemen. Als grote boosdoener werd natuurlijk onmiddellijk de Wolf aangewezen. Toen de minister, op grond van informatie van de betrokken ambtenaar, voorzichtig opmerkte dat het aantal jagers langzamerhand vijf maal groter was dan het aantal herten, werd hem toegeschreeuwd, een 'wolf-lover' te zijn. Drie dagen later nam(?) de betrokken ambtenaar ontslag en verklaarde de minister alles in het werk te zullen stellen om de horden(!) Wolven te decimeren.

Tegen deze achtergrond kreeg de bioloog Farley Mowat de opdracht veldonderzoek te doen aan de 'range/population ratio of *Canis lupus*' en werd vervolgens met een grote hoeveelheid bagage 'gedropped' in de Barren Lands. Al snel weet hij een wolvenfamilie te vinden om deze van nabij te bestuderen. En wat dan volgt in een serie hoofdstukken is een beschrijving van het proces dat iemand moet doormaken wanneer mythologie en werkelijkheid onontkoombaar op elkaar botsen. De mythe van de Wolf als een alles verslindende en niets en niemand ontziende rover en moordenaar en de realiteit. Een realiteit, die hij als tamelijk idyllisch beschrijft en daarom heeft zelfs de welwillende lezer enige moeite met de weergegeven feiten. Maar meeslepend zijn de verhalen wel; over de 'huwelijksrouw' bij Wolven, de zorg voor de jongen en later, hun scholing en educatie, het feit dat zijn aanwezigheid door de Wolven wel wordt geconstateerd maar vervolgens volslagen genegeerd. Hij stelt vast dat Kariboes slechts een deel van het jaar door Wolven worden be-

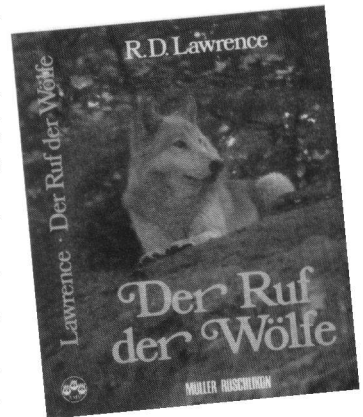
jaagd en is verbluft, wanneer blijkt dat Wolven grote aantallen muizen vangen en soms leven van vissen, eenden en Lemmingen. Ook houden Wolven er een uitgebreid systeem van communicatie opna en sommige Eskimo's lijken deze 'taal' te verstaan. Zoals zij ook zonder Darwin geraadpleegd te hebben heel goed de rol van de Wolf in het ecosysteem doorzien en de stelling - de Wolf houdt de Kariboe sterk - bij hen sinds oeroude tijden een spreekwoord is.

Mowat leeft zo sterk mee met de door hem bestudeerde wolvenfamilie dat hij moeite heeft afstand te houden. Hij geeft ze namen (George, Angeline, Uncle Albert), moet zich bedwingen om niet met hen te gaan praten, zijn excuses aan te bieden, enzovoort. Maar op de laatste bladzijde wordt duidelijk dat één idyllische zomer bij de Wolven niet genoeg is om de diepgewortelde vrees van de westerse mens teniet te doen. In de veronderstelling dat de wolvenfamilie is vertrokken, kruipt Mowat het hol in voor inspectie, maar pure angst bevangt hem wanneer blijkt dat de wolvijn met een jong nog aanwezig is en hij geen wapens bij zich heeft. Teruggekropen en eenmaal buiten gevaar slaat zijn angst om in woede, woede vanwege dit dier dat in staat bleek zo veel angst te veroorzaken en zo de ijdelheid van de mens beledigde. 'Never Cry Wolf' gaat, de lezer begrijpt het, niet alleen over Wolven maar ook over die andere soort, de (Westerse) Mens, vervreemd als hij is van de natuur.

JvdM

Farley Mowat: Never Cry Wolf.

247 bladzijden. 15de druk (zonder jaar), uitg. Atlantic-Little, Brown, Boston. Eerste druk 1963. Prijs f 57,40. Library of Congress 63-19169.

De roep van de Wolven (*Canis lupus*)

Hoezeer men ook in Nederland en België nog vervuld is van antieke vooroordelen, blijkt maar al te vaak wanneer er publiekelijk sprake is van grote roofdieren, in het bijzonder de Wolven. Inmiddels zijn de Wolven in West-Europa uitgeroeid doch in het publieke bewustzijn leeft de soort nog voort. Moderne ecologische inzichten doen deze oude vooroordelen langzaam bijstellen. In romanvorm trachten de auteurs Lawrence, met als achtergrond tientallen jaren wilderniservaring in Canada, hetzelfde te doen met zijn 'avontuurlijke wolvenroman', die daardoor een pleidooi is voor het behoud van de Wolf.

Lawrence, R.D.: Der Ruf der Wölfe. Roman, uit het Engels (Amerikaans) vertaald door R. Ernst. 180 bladzijden, 14 x 21 cm. Albert Müller Verlag, Rüslikon-Zürich, (1987). ISBN 3-275-00914-1. Oorspronkelijke uitgave: Cry Wolf, 1970. Prijs f 32,80 (DM 29,80).

Wolf, Bruine Beer, Los en Wisent in Europa

(*Canis lupus*, *Ursus arctos*, *Lynx lynx*, *Bison bonasus*)

Christiaan Kempf is een in Frankrijk bekende bioloog, onder andere als arctisch onderzoeker en als de 'projectontwikkelaar' van de herintroductie van de Los (*Lynx*) in de Vogezen. Tot zijn grote liefdes behoren de grotere dieren van Europa, met name de Wolf, Los, Bruine Beer en de Wisent. Ter promotie van deze dieren bij een breder Frans publiek heeft hij ondergenoemd boek gepubliceerd, waarin hij feiten combineert met eigen ervaringen met deze vier diersoorten. Er komen geen nieuwe onderzoeksgegevens in het boek naar voren. De eigen ervaringen heeft hij onder andere opgedaan met de organisatie en begeleiding van vele tientallen natuurstudiereizen bij een klein, gespecialiseerd reisagentschap (dat in 1989 helaas is failliet gegaan). Op deze wijze is een vlot leesbaar en leeswaardig (franstalig) boek ontstaan.

Kempf, C.: *Le retour des seigneurs de nos forêts d'Europe*. 229 bladzijden, 26 zwartwit- & kleurenfoto's, 2 kaarten, 7 grafieken, 17 tabellen, 16 x 22,4 cm. Uitg. Sang de la Terre, Paris, 1987. ISBN 2-86985-013-1. Prijs f 130,-.

De Wolven *Canis lupus* van Mount Mc Kinley

Eeuwenlang is de Wolf in Europa fanatiek bestreden, zodat er in West-Europa althans nog slechts restpopulaties over gebleven zijn. In Noord-Amerika werd na de kolonisatie deze oorlog van de Europeaan tegen de Wolf voortgezet, en ook daar was aan het begin van deze eeuw nog slechts een restant over van wat eens was.

Toen de jachtdruk verminder-

de nam de Wolf weer in aantal toe, maar ook de roep om de bestrijding voort te zetten. Het bestuur van een natuurreservaat, in dit geval van het Mount Mac Kinley National Park, gaat daar echter niet zomaar op in. Daarom kreeg de bioloog Adolph Murie de opdracht de plaats en functie van de Wolf in het tamelijk ongeschonden en complete ecosysteem van dit reservaat in Alaska te onderzoeken. Zou de Wolf de wilde Bergschappen uitroeien of de trekkende kuddes Karibou? Drie seizoenen achtereen – van april 1939 tot in augustus 1941 – heeft Murie de Wolf en zijn relatie tot zijn prooidieren en zijn mogelijke concurrenten (de Grizzly Beer, de Vos, de Steenarend) bestudeerd. Het verslag van dit onderzoek werd oorspronkelijk gepubliceerd in 1944. In 1985, en nog eens in 1987, gaf de University of Washington Press het boek een herdruk en naar mijn idee terecht want Murie heeft een wetenschappelijke benadering weten te combineren met een grote mate van leesbaarheid. Wij treffen niet alleen statistieken aan over geboorte – overschotten en predatie, over lammeren en jaarlingen, ziekten, voedselkeuze en terreingebruik door Bergschappen (*Ovis dalli*) en Karibou's. Het boek bevat ook een hele serie anekdotische vertellingen over het waargenomen familieleven van de Wolf, zijn dagindeling, methoden van jagen, een confrontatie van Wolven met een Grizzly Beer en dergelijke. Veel foto's en tekeningen ondersteunen de tekst.

Murie komt tot een aantal duidelijke conclusies. In een natuurlijke situatie zijn Bergschappen en Karibou's opgewassen tegen predatie door de Wolf. De Bergschappen weten zich in

veiligheid te brengen op de steile berghellingen, alleen de zieke, oude en een gedeelte van de heel jonge exemplaren vallen hem ten prooi. In het voorjaar trekken de kuddes van twintig tot dertigduizend Karibou's door het reservaat, juist op het moment dat de koeien kalven. Zij vormen dan als het ware een buffer tussen de Wolven en de Bergschappen. Nu wordt de natuurlijke situatie op ten minste twee manieren bedreigd. De Karibou's verblijven een gedeelte van het jaar buiten het reservaat en daar mag nog steeds worden gejaagd. Wanneer er teveel Karibou's worden geschoten kan deze soort niet meer in voldoende mate zijn bufferfunctie vervullen en zullen de Wolven misschien meer Bergschappen grijpen. Een tweede inbreuk op de natuurlijke situatie is de aanleg van een weg door het reservaat en wel precies langs de steile berghellingen waarop de Bergschappen zich terugtrekken. Deze weg bespaart de Wolven een moeizame klim naar de schapenweide en bovendien liggen er scherpe bochten in de weg waardoor de Wolven hun potentiële slachtoffers kunnen verrassen. En zou de mens, nu de weg er ligt, er voor pleiten op Wolven te gaan jagen om het natuurlijk evenwicht weer te herstellen? Murie toont aan dat de Bergschappen als soort zich weten te handhaven in deze nieuwe situatie.

Ook beschrijft Murie de typische jachtmethode van de Wolf, een aanvankelijk ongegericht opjagen van hoefdieren waarbij al snel blijkt wat de zwakke individuen in de kudde zijn en deze worden dan verder gericht achtervolgd. Maar ook muizen behoren tot zijn prooidieren: in sommige gevallen waren de uitwerpselen

boekbesprekingen

van de Wolven zelfs geheel opgebouwd uit onverteerde resten van muizen!

Een altijd weer interessante vraag is of Wolven een gevaar vormen voor de mens. Hoewel Murie deze vraag niet expliciet aan de orde stelt, vertelt hij wel over een bezoek aan een wolvenhol. Bij zijn nadering springt er een mannetjeswolf op, rent weg en blijft op een afstand van ongeveer vierhonderd meter staan blaffen en huilen. Een vrouwtje steekt haar kopvuit het hol, trekt hem terug en spurt vervolgens naar buiten om op enige afstand te blijven staan; nog een tweede mannetje wordt alert, en alle drie blijven tot zijn vertrek huilen en blaffen. Ondertussen inspecteert Murie het hol en weet met een gevorkte wilgetak drie van de zes jongen naar buiten te halen, waarvan hij er één meeneemt. Tegen alle verwachtingen in bleef de groep dit hol gebruiken.

JvdM
Adolph Murie: *The Wolves of Mount Mc Kinley*. 238 bladzijden met kaartjes, foto's, tekeningen, statistieken, index en literatuurlijst. ISBN 0-29596203-8. University of Washington Press (1987). Prijs: f 43,75.

Op het spoor van de zoogdieren uit de IJstijd

De ijstijden zijn een boeiend tijdvak uit de geschiedenis van de mens en reeds lang uitgestorven zoogdiersoorten uit dit tijdvak hebben tot de verbeelding van het grote publiek gesproken: de Mammoet en de Wolharige Neushoorn mogen zich in een brede postume bekendheid verheugen.

Een boeiend boek is verschenen over de zoogdieren uit het tijdvak van de ijstijden. Tot nu toe is men vooral aangewezene op het voortreffelijke boek van B. Kurtén uit 1968

(Pleistocene mammals of Europe), dat nu toch wel enigszins gedateerd raakt.

Dit nieuwe boek van Sutcliffe bevat circa tweehonderd literatuurverwijzingen, en op een enkele uitzondering na betreft dit allemaal literatuur van de laatste twintig jaar. Het boek van Sutcliffe is echter ook geheel anders van opzet. Het beperkt zich niet tot Europa, maar vat de hele wereld in zijn blikveld. Daarnaast ontbreekt een soortsgewijze behandeling van bekende diersoorten, zodat het boek van Kurtén in elk geval voorlopig nog onmisbaar zal blijven.

Tot de thema's die Sutcliffe in zijn boek behandelt behoren de ingevroren zoogdierfauna uit Siberië, de zoogdieren uit de teerputten in California, fossielen in grotten, de zoogdieren van Australië, de Rift Vallei in Oost-Afrika en vele andere onderwerpen.

Al lang is bekend dat er niet één ijstijd is geweest, maar dat 'de IJstijd' een complexe gebeurtenis is geweest, waarin zich vele kortere warmere periodes hebben voorgedaan waaronder die waarin wij nu leven. Het besef leeft steeds meer dat kennis van het ijstijdvak een belangrijke achtergrond verschaft over het huidige leefmilieu van onze zoogdieren, over de verspreiding van onze zoogdieren, over processen van soortvorming en over patronen van intraspecifieke variatie. 'On the track of the ice age mammals' is een boeiende inleiding in die kennis over het ijstijdvak, speciaal geschreven vanuit de zoogdieren.

Sutcliffe, Anthony J.: *On the track of ice age mammals*. 224 bladzijden, 141 figuren (zwartwitfoto's en -tekeningen plus 5 landschapsreconstructies over elk twee bladzijden in kleur), 9 tabellen,

19,5 x 25 cm. ISBN 0-56500869-2. Uitg. British Museum (Natural History), London. Prijs £ 12.95.

Die Illusion der Arche Noah

Op het Internationale Symposium 'Gefahren für die Arterhaltung durch Gefangenschaftszucht' kwamen in 10 tot en met 13 maart 1988 te Wiesbaden ruim twintig wetenschappers uit verscheidene Europese landen (onder meer Zwitserland, Polen, Bondsrepubliek Duitsland, Oostenrijk, Nederland) tot de eindconclusie dat elke diersoort slechts in hun eigen biotoop als onderdeel van het geheel goed kan functioneren.

Sedert lang heeft onder de wetenschappers en politici een strijd gewoed of men bedreigde diersoorten door ze in gevangenschap te fokken kan behouden of niet. Soortbescherming achter tralies - toekomst of slechts een illusie? Een nieuwe natuurbeschermingsstrategie propageert het kweken in gevangenschap van bedreigde diersoorten en verschaft daarbij vaak diegenen met slechte bijbedoelingen gelegenheid zich van duistere praktijken te bedienen.

De ruim twintig wetenschappers zijn van mening dat het kweken van in het wild levende dieren slechts een illusie is, die niet meer dan een alibi is voor het mislukken bij het behoud van de levensruimte en deze een verdere verstoring in de hand werkt.

Niet minder dan 22 auteurs hebben de tekst van hun voordracht in boekvorm bijeengebracht. Hieronder bevinden zich onder meer artikelen over de Fazant, Ooievaar, Haas, Bevers in Polen, Steenbok in de Alpen, Wisent en het Przewalski-paard.

boekbesprekingen

Ook in Nederland zal men van de inhoud van dit boek kennis moeten nemen.

Eberhard Schneider, Hans Oelke & Herbert Grosz: *Die Illusion der Arche Noah. Gefahren für die Arterhaltung durch Gefangenschaftszucht. Berichtsband zu: Internationales Symposium: 'Gefahren für die Arterhaltung durch Gefangenschaftszucht'*, Wiesbaden, 10-3 - 13-3 1988. 340 bladzijden, vele tabellen, grafieken en foto's (1989). Uitg. Komitee gegen den Vogelmord e.V., Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland (BUND) e.V., Deutscher Naturschutzring (DNR) e.V. ISBN 3-926914-06-8. Prijs DM 29,-.

Rechtstreeks te bestellen bij: Echo Verlag, Postfach 1704, D-3400 Göttingen, tel. 0551 - 77 00 394 en 0551 - 74 035, telefax 0551 - 770 34 12.

Alternatieve geneeswijzen voor dieren

Ook voor dieren worden alternatieve geneeswijzen steeds meer gemeengoed. Net als in de (humane) geneeskunde is er ook op diergeneeskundig terrein een groot scala van therapeutische mogelijkheden: van acupunctuur tot bloesemtherapie, van homeopathie tot magnetiseren. Van deze veelheid van mogelijkheden geeft Focco Huisman ons een bericht.

De lezer vindt in dit boek een antwoord op vragen over de achtergronden van diverse therapieën. Waar mogelijk kan de eigenaar van het dier deze methoden zelf toepassen. Zo kunnen wij een blaasontsteking met acupunctuur te lijf gaan, bloedarmoede of bloedingen met brandnetelthee behandelen en ongedierte bestrijden met essentiële olie van geranium. Eczeem kan worden aangepakt met behulp van kleipakkingen. Ook bij psychische problemen kunnen wij iets dien. Een hond met

weinig zelfvertrouwen kan bijvoorbeeld behandeld worden met Bachremedies. De auteur waarschuwt er echter wel voor dat men niet de illusie moet hebben zelf als dierenarts of therapeut op te kunnen treden.

Focco Huisman: *Alternatieve geneeswijzen voor dieren*. 252 bladzijden, 10 zwartwit foto's, 11 kleurenfoto's, zwartwit tekeningen (1990). Uitg. Ankh-Hermes bv., postbus 125, 7400 AC Deventer, 05700 - 33 355. ISBN 90-202-1025-4. Prijs f 39,50.

De koude manen

(*Meles meles*)

Zo'n verhaal over Dassen kan alleen in deze tijd zijn ontstaan. Een ontroerend verhaal over deze prachtige dieren en hoe ze hun omgeving aanvoelen op menselijke wijze. Een enorme hetze groeide uit tot een ware slachting die dieptreurig is. Een aangrijpend menselijk verhaal waar wij het leven van de Dassen op menselijke wijze meemaken. Een roman die niet in je koude kleren gaat zitten.

Aeron Clement: *De koude manen*. Oorspronkelijke titel: *The Cold Moons*. Vertaling van Parma van Loon. 260 bladzijden (1988). Uitg. Bosch & Keuning, postbus 1, 3740 AA Baarn. Prijs f 32,50.

Jagersmaan (*Vulpes vulpes*)

'Jagersmaan' is de ontroerende kroniek van een groep Vossen die leeft in het Drielingwoud. De net volwassen vossin gelooft nog in de vertrouwde wereld van het veilige woud. Zij denkt dat er geen einde komt aan haar bezorgde leventje. Maar de oude Vossen vertellen haar het verhaal van de jagersmaan: de mensen hadden nog geen licht om bij te jagen en smeekten daarom

de reus een zon voor hen te maken. De reus rukte het gesmolten hart uit de aarde en slingerde het met zó veel kracht omhoog dat het weg-dreef en de maan vormde. En sedert die tijd jaagt de mens op de Vos en heeft hem tot de nacht veroordeeld.

De Jagersmaan schijnt over het Drielingwoud, over O-ha en over Gar, de Das. Ze schijnt ook over Breker, de aanvoerder van de jachthonden die droomt van de vossesbotten die hij tussen zijn sterke kaken zal vermorzelen, en voor Sabel, de prokrug, de gemeenste van alle jachthonden. Hij heeft nog een rekening te vereffenen met een kleine rode Vos die hem te slim af is geweest. En onder die zelfde Jagersmaan loopt Camio door zijn kooi in de diertuin te ijsberen, luisterend naar de kreten van zijn medegevangenen en dromend van zijn vrijheid. Iedere dag dringen de mensen met hun betonmolens en bulldozers op naar het Drielingwoud. Wie zal er pal staan en de honden en jachtgeweren trotseren? Wie zal achterblijven in een wereld waarin wildbanen en heidevelten plaats hebben moeten maken voor straten en wegen?

Garry Kilworth: *Jagersmaan*. Kroniek van een vossfamilie. Oorspronkelijke titel: *Hunter's Moon*. Vertaling van Gerard Grasman. 360 bladzijden (1989). Uitg. Bosch & Keuning, postbus 1, 3740 AA Baarn. Prijs f 34,90.

Runderen in het bos: bosbegrazing

Van 1982 - 1987 is in een sterk vergrast, 173 ha groot grove-denbos op de Imbos een begrazingsproef uitgevoerd met Schotse Hooglandrunderen. De runderen blijken steeds een voorkeur te hebben gehad voor de open terreingedeelten, maar

in de loop van de proef nam het gebruik van het bos langzaam toe. De runderen oefenden grote invloed uit op de grasvegetatie van Bochtige Smele: zowel de bovengrondse biomassa als de primaire productie namen sterk af. In de open terreinen zijn zelfs plaatselijk kale plekken ontstaan. Over het geheel genomen heeft de begrazing geleid tot een gevarieerder structuur van de grasvegetatie. Op intensief gegraasde stukken nam ook de dikte van het pakket afgestorven grasmateriaal sterk af. De intensief begraasde terreindelen waren 's winters niet begraasbaar, daar daartoe de vegetatie te kort was. Door het ontstaan van zowel kale plekken als van bemeste plekken is het aantal plantesoorten per oppervlakte-eenheid toegenomen en op heideterrein leidde intensieve begrazing tot herstel van de Struikheide. Een direct effect van de begrazing op boomsoorten bleek alleen waarneembaar bij de Berk, die hierdoor sterk werd teruggezet. Er zijn geen effecten waargenomen van de begrazing op de verjonging van de verschillende boomsoorten en evenmin op het terreingebruik door Edelherten.

Wieren, S.E. van: Runderen in het bos. Begrazingsproef met Schotse Hooglandrunderen in het natuurgebied de Imbos. Eindrapport. 102 bladzijden, 39 zwartwit-foto's, 25 figuren, 20 tabellen, 5 bijlagen, 17,4 x 25 cm. Uitg. Instituut voor Milieuvraagstukken, Amsterdam, 1988. ISBN 90 - 5192 - 00204.

Kleine zoogdieren (*Insectivora*, *Rodentia*) in wegbermen

In 1987 en 1988 zijn de wegbermen in Nederland onderzocht op het voorkomen van kleine zoogdieren. Op 52 lokaties zijn wegbermen en hun achterland

voor onderzoek geselecteerd. In de bermen zijn veel Veldmuizen, Bosmuizen en Bosspitsmuizen aangetroffen. Minder frequent waren de Rosse Woelmuis, Aardmuis en Huisspitsmuis aanwezig. Incidenteel zijn individuen van de Ondergrondse Woelmuis, Dwergmuis, Huismuis en Wezel in de wegbermen gevangen. Het voorkomen van de verschillende soorten in wegbermen bleek in de meeste gevallen kwantitatief aan milieu- en beheersfactoren te zijn gerelateerd. Opvallend zijn de positieve relaties Bosmuis x beplanting, Veldmuis x verkeer, Rosse Woelmuis x beplanting en de negatieve relatie van Bosmuis x strooisellaag.

Van alle soorten werd alleen de Veldmuis gemiddeld méér in de bermen dan in het achterland aangetroffen. Vooral de Rosse Woelmuis, Bosspitsmuis en Huisspitsmuis vertonen een voorkeur voor het achterland. Per soort zijn specifieke verschillen gevonden in populatiekenmerken, zoals seksratio, activiteiten van de seksen, gemiddelde lichaamsgewichten en verplaatsingen. Mogelijk vervullen de wegbermen voor de meeste soorten kleine zoogdieren eerder een rol van refugium dan dat van habitat.

Van de Veldmuis en de Bosmuis zijn dispersiegegevens verzameld.

Inrichtings- en beheersmaatregelen worden voor de afzonderlijke soorten in dit rapport besproken. Nader onderzoek naar specifieke effecten is evenwel noodzakelijk. Van aanpassingen, zoals het aanbrengen van bermbeplanting, het realiseren van kleinschalige structuurvariaties, inclusief het plaatselijk creëren van een strooisellaag, mag in veel situaties een gunstig effect worden verwacht. De auteur geeft sug-

gesties ten behoeve van verbindingen voor geïsoleerde populaties.

P.J. van der Reest: Kleine zoogdieren in wegbermen. 127 bladzijden, diverse tabellen en figuren (1989). VZZ-mededeling nummer 1. Uitg. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming door overmaking van f 7,50 (verzendkosten) op postgirorekening 203 737 ten name van de Penningmeester VZZ, Arnhem, onder vermelding van 'VZZ-mededeling 1'.

De toekomst van de heide

Naar aanleiding van het rapport 'De Heide heeft Toekomst!' (1988) van de Werkgroep Heidebehoud en Heidebeheer heeft de Natuurbeschermingsraad op verzoek van de minister van Landbouw en Visserij een advies uitgebracht. Een interessante beleidsaanbeveling van de Natuurbeschermingsraad met serieus te nemen ecologische consequenties is de navolgende:

'Heidebeheer betekent het vasthouden van een successiestadium dat in ons land voor het overgrote deel tot stand is gekomen door een vorm van grondgebruik die inmiddels zijn economische betekenis heeft verloren. Het op deze wijze behouden van heide acht de raad - gezien de grote biologische en cultuurhistorische waarden die in het Nederlandse heideareaal (nog) aanwezig zijn - alleszins wenselijk. Anderzijds is hij van mening dat het uit ecologische overwegingen niet zinvol is een te sterk accent te leggen op dit fixeren van successiestadia'.

P.M.

Natuurbeschermingsraad: De Toekomst van de Heide. Kanttekeningen bij het rapport 'De heide heeft toekomst!' 25 bladzijden (1988). Te bestellen door overmaking van f 7,- op postgiro 1 565 666 ten name van Natuurbeschermings-

boekbesprekingen

raad, Utrecht, onder vermelding van 'De Toekomst van de Heide'.

Hulp voor de Egel (*Erinaceus europaeus*)

De meeste Egels die Nederlanders en Vlamingen onder ogen krijgen, zijn van het platte soort: verkeersslachtoffers. Daarnaast willen wij ze ook nog wel eens in de herfst zien, wanneer de jongen van dat jaar op zoek gaan naar voedsel en een eigen activiteitengebied. Talrijke mensen voelen zich vertederd bij de aanblik van deze speldekussens op poten; want erg aaibaar zijn Egels toch niet. De lijst van opvangcentra voor Egels aan de achterzijde van dit tijdschrift toont toch wel aan dat wij naast het platrijden ook op andere wijze met de Egels wensen om te gaan. Het is opmerkelijk hoe weinig er feitelijk bekend is van een diersoort die op zich toch zo algemeen is en bijna door het hele land wel voorkomt. Een alleraardigst Duits boekje voorziet hierin en geeft een overzicht van de levenswijze en de eigenschappen van Egels en de beschermingsmaatregelen die ten be-

hoeve van deze soort kunnen worden opgenomen.

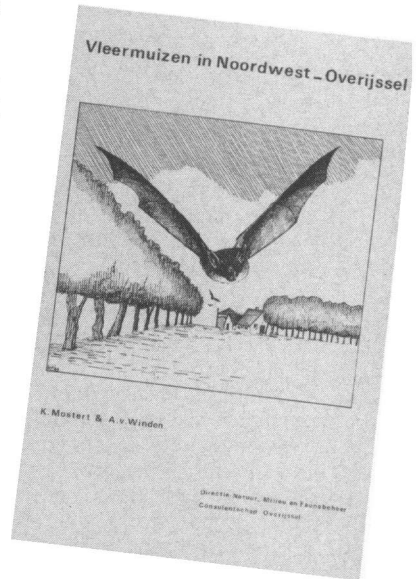
Poduschka, E.: *Hilfe für den Igel*. 72 bladzijden, 13 afbeeldingen, 7 tabellen. 15 x 21 cm (1987) DM 19.80. ISBN 3-88949-135-9. Kilda verlag, Greven.

Vleermuizen (*Chiroptera*) in Noordwest-Overijssel

Onderzoek in de zomer van 1987 in Overijssel, waarin de relatie tussen vleermuizen en houtwallen centraal stond, heeft een schat aan nieuwe ecologische en verspreidingsgegevens opgeleverd. Noordwest-Overijssel blijkt een belangrijk gebied voor vleermuizen. Aangetroffen zijn de volgende soorten: Watervleermuis (*Myotis daubentonii*), Meervleermuis (*M. dasycneme*), Dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*), Ruige Dwergvleermuis (*P. nathusii*), Rosse Vleermuis (*Nyctalus noctula*), Laativlieger (*Eptesicus serotinus*) en Gewone Grootovleermuis (*Plecotus auritus*).

Sommige soorten gebruiken de houtwallen als aanvliegroute tussen slaap- en foerageerplaats, andere soorten hebben hun verblijfplaats in holle bomen in de houtwallen. De onderzoekers hebben verschillende gebieden met elkaar vergeleken: de houtwallenlandschappen bij Paasloo en in het Land van Vollenhove en tevens moeraslandschap (De Weerribben), merenlandschap (De Wieden), polderlandschap (vijf gebieden), boslandschap (Wolberg en Eese) en stedelijk landschap (Steenwijk).

Na een uitgebreide behandeling per soort, besluiten de auteurs met een bespreking van het belang van houtwallen voor vleermuizen en zij geven aan-

bevelingen ten aanzien van het beheer van houtwallen.

Mostert, K. & A. van Winden: *Vleermuizen in Noordwest-Overijssel*. 73 bladzijden, 23 figuren, 27 tabellen, 12 kaarten plus een bijlage met 8 grote kaarten, 20,8 x 29,3 cm (1989). Uitg. ministerie van Landbouw en Visserij, Directie Natuur, Milieu en Faunabeheer, Consulentenschap Overijssel. Zwolle. Inlichtingen: Consulentenschap NMF, t.a.v. Roel Hoeve, postbus 10.051, Zwolle, 038-271 999.

Uitgestorven orde van zoogdieren: *Taeniodonta*

De *Taeniodonta* is een weinig bekende orde van archaische zoogdieren, die tot nu toe alleen bekend zijn uit het vroeg-Tertiair van Noordwest-Amerika. Een dissertatie leidde tot de hier aangehaalde monografie van deze zoogdierorde. De auteur, Schoch onderscheidt acht geslachten en twaalf soorten.

Funktioneel-morfologische studie laat zien dat de familie *Conoryctidae* uit deze orde waarschijnlijk bestond uit

boekbesprekingen

weinig gespecialiseerde, middelgrote (5–15 kg) omnivoren die zich in de loop van hun evolutie mogelijk ontwikkelden tot herbivoren. De tweede familie die wordt onderscheiden, de *Stylinodontidae*, was relatief groot (10–110 kg) en bestond waarschijnlijk uit actieve gravers en wroeters; om met een moderne analogie te spreken: zij zagen er mogelijk uit als een soort Aardvarken met een kop als van een Wild Zwijn.

Deze wat bizarre en archaische zoogdieren hebben gedurende circa twintig miljoen jaar lang bestaan en lijken zich te hebben kunnen ontwikkelen onder weinig predatiedruk voordat zij uitstierven. Over de oorzaak van het uitsterven van de orde stelt Schoch verscheidene mogelijkheden aan de orde.

Schoch, R.M.: Systematics, Functional Morphology and Macroevolution of the Extinct Mammalian Order *Taeniodonta*. 307 bladzijden, 65 platen, 60 figuren, 33 tabellen. Bulletin 42, Peabody Museum of Natural History. Yale University, New Haven, Connecticut 06511, USA (1989). Prijs: \$ 20.00.

Nieuwe publikaties Stichting Herpetologische Studiegroepen

Onlangs heeft de Stichting Herpetologische Studiegroepen haar Jaarverslag 1988 en een herdruk van de uitgave

'Waarnemen en herkennen van amfibieën en reptielen in het veld' uitgebracht.

Het jaarverslag geeft eerst een overzicht van de activiteiten van Gelderland, Utrecht, Zeeland, Noord- en Zuid-Holland). Naast het organiseren van excursies, lezingen en cursussen werd veel aandacht besteed aan inventarisatie, onderzoek en zaken die betrekking hebben op natuurbeheer en beleid.

De in 1988 verzamelde verspreidingsgegevens van de in Nederland voorkomende amfibieën en reptielen worden gepresenteerd door middel van kaartjes op uurhokbasis en een lijst met gemeenten en uurhoknummers. Een groot deel van het jaarverslag wordt in beslag genomen door artikelen over onderzoek aan de herpetofauna:

– Herpetofauna van de Eem-polders

– Herpetofauna van de Borkense Baan

– Amfibieën in de regio Echt

– Waarnemingen van de herpetofauna in Midden- en Noord-Limburg

– Amfibieëntrek in het riviereengebied van de Vijfheerenlanden

– De Boomkikkerpopulatie op de vliegbasis Gilze-Rijen in 1986–1988

– Roodwangschildpadden: bedreiging voor de Nederlandse Herpetofauna?

– Herpetologisch studieweek Gelderland 1988

– Reptielen-inventarisatie van de berm van de A1 rond Kootwijk

Het jaarverslag wordt afgesloten met een literatuurlijst en een lijst met waarnemers die in 1988 de in totaal 6182 waarnemingen hebben verzameld. Het rapport omvat 115 pagina's (A4-formaat), 32 zwart/wit foto's en tal van figuren en

tabellen. Deze uitgave is verkrijgbaar voor *f* 17,50 + *f* 4,50 portokosten. Het bedrag kan onder vermelding van 'Jaarverslag 1988' worden overgemaakt op giro 142 307 ten name van Publicatiebureau SHS, Nijmegen of op giro 429 851 ten name van Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap, Melick. Ook het 'Jaarverslag 1987' is – tegen de zelfde kosten – nog verkrijgbaar bij genoemde publicatiebureaus.

Van de uitgave 'Waarnemen en herkennen van amfibieën en reptielen in het veld' (R. Lenders & C. Marijnissen) is de derde, herziene druk in 1989 verschenen. Het boekje is ingedeeld in vijf hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk worden aan de hand van tekeningen de meest opvallende verschillen tussen de soorten aangegeven. Met behulp van deze tekeningen kunnen de verschillende soorten amfibieën (en hun eieren en larven) en reptielen worden herkend. In het tweede hoofdstuk wordt een korte beschrijving van de ecologie per soort gegeven. Het derde en vierde hoofdstuk geven inzicht in hoe, waar en wanneer we amfibieën en reptielen kunnen waarnemen en komt dus het inventariseren ter sprake. Het vijfde hoofdstuk biedt informatie over hulpmiddelen welke bij het inventariseren van pas kunnen komen. Kortom een zeer praktische gids voor het vinden en herkennen van de Nederlandse amfibieën en reptielen.

Deze uitgave is te bestellen door overmaking van *f* 7,50 (inclusief portokosten) op giro 142 307 ten name van Publicatiebureau SHS, Nijmegen, onder vermelding van het gewenste.